

ՆԱԴԻՆԵ ԿԱՐԱՆԱՆՑԱՆ

Շիրակի պետական համալսարանի
հումանիտար գիտությունների և արվեստի
հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի հայցորդ
ՀՏԴ 821.19.0

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՀԱԳՆԻ «ԱՐՇԻԼ ԿՈՐՔԻ» ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՊԸ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Արշիլ Գորկի, կենսագրական վեպ, փաստական հենք, հայկականություն, կինոնկարային ոճ, ճանաչողական արժեք:

Ключевые слова и выражения: Аршил Горький, биографический роман, фактическая основа, арменоидство, стиль кино, познавательная ценность.

Key words and expressions: Arshile Gorky, biographical novel, factual basis, Armenian character, movie style, cognitive value.

Եղեռնի դառնությունները ճաշակած և Ամերիկայում հաստատված Լևոն-Զավեն Սյուրմեյանը գրողներին առաջարկում է «պատմել այն մասին, թե մարդու համար ի՞նչ արժե իր հետևից այրել բոլոր կամուրջներն ու փոխել ազգությունը, շփոթմունքի, հոգեկան տագնապի, անհանգստության մասին... թե ինչպես անհաշիվ դեպքերում այդպես էլ չի ապաքինվում ներքին խզումը, և պաշտպանիչ ժպիտը թաքցնում է գաղտնի սպիները»¹: Կարելի հասկանալ, որ նա պահանջում էր իր և բախտակիցների կյանքի վեպը:

Այս առումով հետաքրքրական է Սարգիս Վահագնի «Արշիլ Կորքի» վեպը (2004):

Արշիլ Գորկու անձի և գործի նկատմամբ հետաքրքրությունը խորացավ նրա մահից անմիջապես հետո: Հայերեն և օտար լեզուներով գրվեցին մենագրություններ, հոդվածներ: Հիշատակման են արժանի հատկապես Ալեքսան Պերեճեքյանի «Հայկականութիւնը Արշիլ Կորքիի ստեղծագործության մէջ» («Հայկազյան հայագիտական հանդես», հ.4, Բեյրութ, 1973, էջ 283-310), Փիթեր Բալաքյանի «Արշիլ Գորկին և Հայոց ցեղասպանությունը» (Տպագրվել է 1996 թ. «Արվեստը Ամերիկայում» ամսագրի փետրվարի համարում. թարգմանությունը «Ազգ»-ի 2004, հունիսի

¹ Սյուրմեյան Լևոն-Զավեն, Արձակի տեխնիկա. Չափ և խենթություն: Եր., «Գիտություն» հրատ., 2008, էջ 218:

12) հոդվածները: Գրող, դերասան և դրամատուրգ Ա.Պետրոսյանի «Երկար վերադարձ» դրաման (1986 թ.) առաջինն էր Խորհրդային միության մեջ, որ անդրադառնում էր մեծ արվեստագետի գեղարվեստական կերպարին: Կինոյի և թատրոնի ասպարեզում ևս նշանակալից գործեր ստեղծվեցին. 2002 թ. Ատոմ Էգոյանը նկարահանեց «Արարատ» ֆիլմը, 2015 թ. Ա. Պետրոսյանի «Երկար վերադարձ» դրամայի հիման վրա Գյումրու դրամատիկական թատրոնը ներկայացրեց «Արշիլ Գորկի» դրաման (բեմադրիչ Հովհաննես Հովհաննիսյան):

Կարելի է ասել, որ եթե ժամանակին Կոմիտասի կերպարն էր նույնացվում եղեռնին, այժմ Արշիլ Գորկու կերպարն է նույնացվում եղեռնին և օտարության մեջ հայի ինքնահաստատման և տեսակի պահպանման և հանճարի ուժով իր ազգային ու մշակութային արժեքների ներկայացման խնդիրներին: Միյուրաբանայ, մասնավորապես, ամերիկահայ գրող Հակոբ Կարապենցի համար ևս Արշիլ Գորկին ուսուցիչ էր. «Նկարիչ Արշիլ Գորկին եղավ իմ ուսուցիչը՝ զգալու և շոշափելու աքսորը: Հայի աքսորը: Մարդու աքսորը: Ներքին աքսորը: Եվ նույնիսկ տիեզերքում մենակ մնալու համայն մարդկության աքսորը»²:

Սարգիս Վահագնը վեպի նախաբանում գրում է, որ միտված է ներկայացնելու. «Կորքի վտարանդի հայ մարդուն Գողգոթան...»³, հավատարիմ մնալով նրա ոգու վեհությանը: Յոթնամյա տքնության արդյունք հանդիսացող իր վեպը նա համարում է համեստ լուրձ՝ Գորկու ծննդյան 100-ամյակի առթիվ: Հեղինակը դժգոհում է, որ հայերը հավուր պատշաճի հարգանք չմատուցին Գորկու հորեյանին՝ այն դեպքում, երբ նրա մասին գրավել են քսանից ավելի մենագրություններ, իսկ նրա քրոջ որդին՝ Կ. Մուրադյանը գորկիագիտության հիմքը դրեց. «ան է, որ Կորքիին հայութիւնն ու արուեստին հայադրոշմ բնոյթը բացահայտեց անգիջող կորովով ու փայլով»⁴:

Հանճարեղ նկարիչ Արշիլ Գորկու՝ Ոստանիկ-Մանուկ Ադոյանի կյանքն անցել է Ամերիկայում: Նա կորցրեց հայրենիքը, իր Խորզումը (Վանի նահանգ), հարազատներին. մայրը մահացավ ձեռքերի մեջ: Գորկին իր կենդանության օրոք պայքարում էր հայի ինքնության հաստատման համար: Քրոջն ուղղված նամակներից մեկում (1944 թ., հունվարի 26) գրում

² Կարապենց Հ., Երկեր երկու գրքով, գ. 1: Պատմվածքներ: (կազմեց Ստ. Թովսյանը, առաջաբանը՝ Հր. Թամրազյանի). _ Եր., Նաիրի, 1995, էջ 15:

³ Վահագն Ս., Արշիլ Կորքի, Լոս Անճելըս, 2004թ., էջ 7:

⁴ Վահագն Ս., Արշիլ Կորքի-Ոստանիկ Ատոյեան //Գրական համաստեղություն, Լոս Անճելըս, 2008, էջ 288:

է. «Միբելիներս, պետք է խոստովանել, որ տարօրինակ բան է, անշուշտ, հայն Ամերիկայում»⁵: Ահա նա պարտադրվում է փոխել ազգանունը՝ Գորկի, որ ռուսերենում նշանակում է դառը, կծու, ներկայանալ Մաքսիմ Գորկու զարմիկ: Եվ, ինչպես բացատրում է հեղինակը, նրա ինքնությունից հեռացումը և այդ հեռացման ողբերգականությունը գալիս էր նրանից, որ հայերին այդ ժամանակ Ամերիկայում նվաստացուցիչ կերպով էին վերաբերվում. «սթարվինկ արմինիլնի», որ նշանակում է՝ սոված հայ: Վեպի գրության շարժառիթի մասին խոսելիս հեղինակն ասում է. «Ֆրանսիական մամուլում մի օր կարդացի, թե Արշիլ Գորկին ազգությամբ հրեա է. այդ օրից գրիչս ուղղեցի նրա հայ լինելը պանծացնելու գործին: Հանձին նկարչի՝ ուզում էի ցույց տալ, որ հայն այլևս աղքատ, անոթի գաղթականը չէ, այլ նախևառաջ՝ համաշխարհային մշակույթն իր հետևից տանող արվեստագետ»⁶: Այս մասին Աննա Պետրոսյանը ավելի հանգամանորեն է բացատրում. «Միացյալ Նահանգները ... 1924 թ. իր օրենքներից երկուսը վերանայեց, և այդ օրենքները վերաբերում էին հայերին. քաղաքացիություն չտալ, նրանց երեխաներին թույլ չտալ սովորել ամերիկացի երեխաների հետ և նրանց տալ կատարելու ամենասև անշատանքը միայն»⁷:

Ինքնահաստատվելուց հետո, բնական է, որ Գորկին պիտի աշխարհին ներկայացներ իր հայությունը, արվեստում՝ հայկական ոգին: Սարգիս Վահագնը Արշիլ Գորկուն ներկայացրել է ինքնության պարտադրված ուրացման ողբերգության մեջ և իր երկրի պատմամշակութային արժեքների պահպանման, օտարների սովորությունների և հոգեբանության հակադրության մեջ:

Հասարակության մեջ Ա. Գորկին շարունակ մենակ է. մյուս կերպարներն ասես երևում և անհետանում են: Նույնիսկ կինը մի տեսակ հեռավոր է թվում, որովհետև շատ անգամ չի կարողանում կամ չի ուզում փարատել արվեստագետի մենությունը: Գորկին ավելի շատ անցյալի տեսիլների և հուշերի հետ է: Իսկ անցյալը հորից լքված մանկությունն էր, մայրն էր՝ իր սիրով, ջերմությամբ, ողբերգական մահով և փոքրիկ Ոստանիկի ձեռքով ամուսնուն գրած նամակով, որ Ամերիկա չի գաղթի: Անցյալը նրա համար նաև Համասփյուռ տատն էր՝ իր ընդվզումով, երբ ամուսնուն, որդուն ու աղջկան կորցնելուց հետո կրակի է տալիս եկեղեցին՝

⁵ Գորկի Արշիլ Ադոյան, Նամակներ, Եր., «Գրաբեր» հրատ., 2005, էջ 102:

⁶ <https://aspu.am/hy/content/na3315/Հայկականությունը՝ Սարգիս Վահագնի գրական ժառանգության բանալի:>

⁷ Պետրոսյան Ա., Արշիլ Գորկի (Ոստանիկ Ադոյան). Կարոտների աշխարհը..., Երևան, «Զանգակ-97», 2004, էջ 8:

դրանով արտահայտելով իր բողոքը: Արվեստանոցի այրվելը Գորկին կապում է իր մեծ մոր արարքից բխած ճակատագրական անեծքի հետ: Հեղինակը մի դեպքում ցույց է տալիս արվեստագետին հետապնդող ողբերգությունների շարանը, մյուս կողմից՝ Ա. Գորկուն ներկայացնում է որպես մարդ՝ իր սնահավատություններով ու թուլություններով:

Գորկին Ամերիկայում անընդհատ պայքարում է ինքնահաստատման համար: Նա երևում է արվեստագետների միջավայրում, խոսում իր նախասիրությունների մասին և մեկնաբանում արվեստի հավատամքը: Այնուհանդերձ, այդ ամենն ընդամենը նամակների և փաստերի շարադրանքն է, և ինչ-որ առումով, նամակներում Գորկին ավելի վեհ և ողբերգական է ներկայանում, քան վեպում:

Վեպում հետաքրքրական դրվագներ են ներկայացված Ամերիկայում հայերի դժվար ինքնահաստատման մասին և եթե կարողանում են ֆիզիկական գոյությունը պահպանել, ապա հոգու պարապը չի լցվում: Նկարչի հիշողությունների աշխարհում մնացել է այն ահավոր տեսարանը, երբ պատահականորեն թափվում է քրոջ երեխայի կաթը, Վարդուշը անբնական ճիչ է արձակում. «Ճիչ չէր ատիկա: Այլ՝ վայնասու ւն, աշխարհի վերջը գուժող»⁸: Հիմա քույրը ինքնահաստատվել, փոքրիշատե հնարավորությունների տեր է դարձել, իսկ գաթան... գաթայի հոտը «բոյր ու թոյր էր, կարօտած Վարդուշ քոյրն էր»⁹: Բանաստեղծական զգացողություն է ստեղծում, տողերի հանգավորում:

Ուշագրավ է նաև հանդիպումը մեծ հայի՝ Վիլյամ Սարոյանի հետ: Երկու հանճարներին գրողը միտումով է դնում կողք կողքի: Ինչ-որ սառնություն կա նրանց միջև. աշխարհառչակ գրողն արհամարհանքով ու հեզնանքով է վերաբերվում նրան և միշտ հիշեցնում հայկական ազգանվանը վերադառնալու մասին: Իսկ Ագնեսի նկատմամբ մի տեսակ ջերմ է, ինչը վիրավորում է Ոստանին, որովհետև նկարիչը նրան որպես իր կինն է ներկայացնում: Բայց երբ Սարոյանը թախանձում է, որ երգի Վանա ծովի տխուր երգը, կատարում է «Դլե յաման»-ը: Գուցե օտար միջավայրում նրանք ինչ-որ կերպ օտարացել են, բայց նրանց ցավը նույնն է: Բնորոշ է նաև հեղինակի մի նուրբ դիտողությունը. «անցավ անգլերենի»¹⁰: Մեկը լեզուն էր կորցրել, մյուսը՝ անունը. օտարության մեջ հայտնված հայերի դառը ճակատագիր, ինքնության հարատև կորուստ... Օտարության մեջ հայն է օտարացել, էլ ուր մնաց, որ նրա հայկականությունը ընդունվի և հասկացվի:

⁸ Վահագն Ս., Արշիլ Կորքի, Լոս Անճելես, 2004թ., էջ 57:

⁹ Վահագն Ս., Արշիլ Կորքի, Լոս Անճելես, 2004թ., էջ 57:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 151:

Առաջին ամուսնությունն անհաջող է ստացվում, հետո Գերընին է խաղում զգացմունքների հետ և մերժում ամուսնության առաջարկությունը: Նյու Յորքի գարունը, Գերընի անհաստատ բնավորությանը և ընդհանրապես օտարների հոգեաշխարհի նման է. «Իր պչրուհիներուն նման քմայնքոտ է եւ անսկզբունք»¹¹: Լեոնորան մերժում է նրան պարզ պատճառով՝ հայությունը պարզելուց հետո: Նույն կերպ է վարվում նաև Ագնեսը՝ կինը, և երբ Գորկին կորցնում է նկարելու կարողությունը, դավաճանում է ամենամոտ ընկերոջ՝ Ռոբերտոյի հետ ու լքում: Կշռում է իր կյանքը. ճակատագրական սխալ էր այն, որ ամերիկյան խորթ միջավայրից էր ընտրել կնոջը՝ նրա խախուտ հիմքերին վստահելով ընտանիքի սուրբ գաղափարը: Օտար միջավայրում նա այլևս կռվան չունի և վերջ է տալիս կյանքին:

Վեպը փաստավավերագրական է, իհարկե, գեղարվեստական արժանիքներից ոչ զուրկ: Հեղինակը չափավոր կերպով մեջբերումներ է անում նաև Գորկու մասին գրված հոդվածներից, իսկ արվեստի մասին նրա դատողությունները հիմնականում նամակների վերաբերաբարությունն է՝ երկխոսությունների տեսքով: Գրողն օգտագործել է նաև հայ բանաստեղծների ստեղծագործություններից հատվածներ, ինչը ևս համապատասխանում է կերպարի ճշամարտացիությանը, որովհետև նամակներում Գորկին ասում է, թե ստեղծագործելիս հաճախ է լսում Թումանյանի ստեղծագործությունների հիման վրա երգեր:

30 գլուխներից բաղկացած կենսագրական վեպում իրադարձությունների ընթացքը զարգանում է ազատ և անկաշկանդ, երկխոսությունները նպաստում են գործողությունների դրամատիկականությանը, հերոսի ներքին խոսքը ներկայացվում է հեղինակային պատումի միջոցով: Գրված է կինոնկարային ոճով. տեսարանները կադրերի պես արագ-արագ փոխվում են:

Կենսագրական վեպերի մեջ գեղարվեստակն արժեք ներկայացնող գործեր դժվարությամբ են ստեղծվում, իսկ արևմտահայերենով գրված և սփյուռքում տպագրված գործերի նկատմամբ, համեմայն դեպս, մեղմ և հոգատար վերաբերմունք պիտի դրսևորել: Հիշենք Հ. Կարապենցի միտքը իր «Հին աշխարհի նոր սեմնացանները» ժողովածուի առումով. «Գրականից առավել այս գիրքը սիրո երախտիք է, արյան ձայն, հոգու տուրք»¹²:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 47:

¹² Կարապենց Հ., Երկեր երկու գրքով, գ. 1: Պատմվածքներ: (կազմեց Ստ. Թոփչյանը, առաջաբանը՝ Հր. Թամրազյանի)։ Եր., Նաիրի, 1995, էջ 182:

Արվեստագետի ճակատագիրը Սարգիս Վահագնին հետաքրքրել է ստեղծագործական առաջին շրջանից: «Տաղ վասն որոնման և գույնի» պատմվածքում նկարիչը՝ Արման Հակոբյանը, երկար որոնումներից հետո գտնում է իր էությունը, գույների աշխարհը: Գաղթական ծնողների ժառանգը վերադառնում է հայրենիք, հաղորդակցվում նրա մշակութային արժեքներին և ուրախ գոչում. «Գտա՛, Վարպետ, փնտրածս գտա ես»¹³: Սա բանաձև պիտի դառնար եղենի հետևանքով գաղթական դարձած բոլոր հայերի, հատկապես արվեստագետների համար: Ցավոք, Արշիլ Գորկու դեպքում այդ բանաձևային ճշմարտության իրագործումն անհնար էր, և հայ գեղանկարչի ողբերգության ամենից գորավոր պատճառներից մեկը:

Պատրանքների փլուզման, անցյալի հիշատակների բախումը հերոսին դարձնում է մենակյաց, ներամփոփ ու չհասկացված: Օտարն օտար է, և դու նրան պետք ես այնքան ժամանակ, քանի դեռ մի բան կարող ես, իսկ եթե ոչինչ չունես՝ նա քեզ լքում է:

Հայկականությունը, ազգայինի նկատմամբ անմնացորդ սերը հորդում են գրքի էջերից: «Ինչ որ հայկական է, պատուական է»¹⁴, - ասում է Գորկին Գերընին անանուխով և կոնյակով թեյ հյուրասիրելիս: Այդպիսի նվիրումով է հեղինակը մատուցում նաև իր հերոսի կերպարը, նրա տառապանքները հայությունը պարտադրելու առումով. հիշենք նկարների անունների պարտադրված փոխելը. «Յար Գյուլեն»՝ «Անգլիաշունչ աղաւաղումով՝ Արկուլա՛»¹⁵, «Պարտեզ Խորգումի մեջ»-ը «Պարտեզ՝ Սոչիի մեջ». «Այնքան պիտի ուզեր, որ մնար Խորգումը, ապրեր գոնե այս պաաստառով... Դավաճանութեան, ապերախտութեան ցաւցնող զգացողութիւնը կ'ունենար»¹⁶:

Սարգիս Վահագնի վեպը ճանաչողական մեծ նշանակություն ունի. նա ամենայն բարեխղճությամբ հավաքել է Ա. Գորկու կյանքի պատառիկները՝ համոզիչ կերպով մեկնաբանելով կերպարի հոգեբանությունը: Երբեմն զգացվում է հեղինակային ներկայությունը. ինքն էլ է գաղթական հայության խլյակ է և հերոսի տառապանքը նաև իրենն է: Հեղինակը կարողացել է բացահայտել և ճիշտ մեկնաբանել կերպարի հոգեբանությունը:

Քանի դեռ օտարության մեջ հայեր կան, կա հայերեն գրելու և հայի ճակատագրի մասին գրելու պահանջը, պիտի ապրի մեր լեզուն և

¹³ Վահագն Ս., Արմատներ: Պատմվածքներ, Ե., Սովետական գրող, 1981, էջ 49:

¹⁴ Վահագն Ս., Արշիլ Գորքի, Լոս Անձլըս, 2004թ., էջ 28:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 62:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 177:

մշակույթը, պիտի պարտադրվի նաև Ա. Գորկու հայկականությունը, ինչի միտումն ունի հեղինակը: Ավարտենք Հ. Կարապենցի խոսքերով, ինչը պատվերի նման է. «Երբ հայկականը պահելու մղջաւանջ կա, պիտի պատկերել այդ մղջաւանջը»¹⁷:

Ն. Կարախանյան

**Սարգիս Վահագնի «Արշիլ Գորքի» կենսագրական վեպը
Ամփոփում**

Հոդվածը նվիրված է Սարգիս Վահագնի «Արշիլ Գորքի» վեպին: Վեպը քննվում է կենսագրական ժանրի շրջանակներում, այն փաստավավերագրական է՝ գեղարվեստական արժանիքներ ունենալով հանդերձ: Կարևորվել է արևմտահայերենով գրված կենսագրական վեպը որպես իրողություն, քանի որ այսօրվա համար կարևորը համարվում է մշակույթի և լեզվի պահպանությունը: Արշիլ Գորկու կյանքն ինքնին հետաքրքրական է. հեղինակը փաստի ճաշակավոր օգտագործման և վարպետության շնորհիվ հասել է կերպարի հոգեբանության ճիշտ մեկնաբանմանը և բացահայտմանը:

Н. Караханян

**Биографический роман Саркиса Ваагна «Аршил Горький»
Резюме**

Статья посвящена роману Саркиса Ваагна. Роман исследуется в рамках биографического жанра, он документальный, и вместе с тем имеет также художественные достоинства. Стало значимым написание на западноармянском биографического романа как реальность, так как сегодня считается важным сохранение языка и культуры. Сама жизнь Аршила Горького интересна. Автор с помощью искусного использования фактов и мастерства достиг правильной интерпретации и отображения психологии героя.

¹⁷ Կարապենց Յ., Հայն ու հայկականը ամերիկահայ գրականության մէջ // «Երկու աշխարհ. Գրական Փորձագրութիւններ» գրքում, 1992, Բոստոն, Բլու Քրեյն Բուքս (Blu Crane Books), էջ 219:

N. Karakhanyan

Biographical Novel "Arshile Gorky" by Sargis Vahagn

Summary

The article is devoted to a novel "Arshil Gorky" by Sargis Vahagn. The novel is being examined within the biographical genre though the novel is documentary which has fiction values. The biographical novel written in Western Armenian has been of great importance as a fact because the important thing is the protection of culture and language nowadays. Arshile Gorky's life is interesting in itself; owing to correspondingly used fact and professionalism, the author has reached the correct interpretation and identification of the psychology of the character.